

İslam Dünyasında Felsefenin Öncüsü Kindî

Yaşamı ve Yapıtları

Ebü Yüsuf Yaküb İbn İshâk el-Kindî, ilk Müslüman filozoftur ve İslam dünyasında kaynağını Aristoteles'ten alan Meşşai felsefe geleneğinin kurucusudur. Batı'da isminin Latince söylenişi olan Alkindus adıyla tanınır. Kaynaklar, Güney Arabistan'ın en köklü kabilesi olan Kahtân soyundan geldiğini belirtmektedir. Buna göre, Kindî'nin ataları, İslam öncesi dönemde Güney Arabistan'ın Kinde bölgesinin yönetimini uzun süre ellerinde bulundurmuş, daha sonra da Kufe'ye yerleşmiştir. Babası Kufe'nin valiliğini yapmıştır. Kindî, bu ailenin bir çocuğu olarak 796 yılında Kufe'de doğmuş ve yaşamının ilk dönemlerini burada geçirmiştir. Dini bilimlerin yanı sıra felsefe ve matematik öğrenimi görmüş, Bağdat'a gittikten sonra özellikle felsefe disiplinleriyle ilgilenmiştir. Bunun nedeni, başka uygarlıkların entelektüel başarılarından yararlanmak için başlatılan çeviri hareketine Kindî'nin de katılması ve pek çok Grekçe yapıtı Arapçaya çevirerek, Grek felsefe bi-

rikimiyle yakından tanışması, dolayısıyla Helen ve Helenistik kültürün bilimsel ve düşünsel yapıtlarını çok iyi tanıma fırsatı elde etmesidir.

Dönemin genel eğilimi olan, tek bir alanda uzmanlaşmak yerine bütün bilimlerle ilgilenme tutumunu Kindî de benimsemiş, büyük bir bölümü artık kayıp olan mantık, felsefe, fizik, matematik, müzik, tıp ve tabiat tarihi üzerine 200'den fazla yapıt kaleme almıştır.

Basra'da bulunduğu sırada, İslam dünyasının en önemli kelim okulunu kuran Mutezile'den tartışma mantığını öğrenen Kindî, daha sonra Bağdat'a gitmiş ve ölünceye kadar orada yaşamıştır. Bağdat'ta kısa zamanda Halife Memûn'un takdirini kazanmış, onun kurduğu Bilgelik Evi'nde görev almış, ayrıca Mutasım'ın oğlu Ahmed'in özel öğretmenliğini üstlenmiştir. Kindî'nin bu parlak dönemi Mütevekkil'in Mutezile ile arasındaki açılmaya başlamasıyla sona ermiştir. Yaklaşık 870 tarihinde vefat etmiştir.

Dönemi

Kindî'nin yaşadığı dönem, İslam dünyasında bilimsel çalışmaların sistemleştirildiği, yoğun bir çeviri etkinliğine girildiği, diğer taraftan da kelâm ve felsefe alanındaki spekülasyonların alabildiğine yoğunlaştığı, çeşitli inanç sistemlerinin kıyasıya mücadele ettiği bir dönemdir. Kindî bu alanlardaki çalışma ve tartışmalara en üst düzeyde katılmış, uyguladığı yöntem ve kullandığı terminoloji ile kelâmdan felsefeye geçişi sağlayan ilk İslam filozofu olmuştur. Bu başarısı "geleneksel bilimlerin tamamına hâkim", "çağın en büyük bilgini" gibi adlandırmalarla dile getirilmiştir. Gerçekten de Kindî, ilâhiyat ve ede-

biyatın yanı sıra kuramsal ve pratik bilgi dallarının hepsiyle ilgilenen, felsefeden tıbbı, matematikten astronomiye, optikten meteorolojiye, psikolojiden ahlâka ve kimyadan müziğe kadar her alanda eser vererek, geleceğe zengin bir literatür armağan etmiştir.

Yukarıda değinildiği gibi, tartışma mantığını çok iyi kavramış olan Kindî, döneminin dar, bağnaz ve sığ görüşlü bilgilerini eleştirmiş ve ilginç bir sav öne sürmüştür: "Zamanımızın düşünürü olarak tanındıkları halde gerçeklerden kopuk olanların yanlış yorumlamalarından çekindiğimiz için karmaşık noktaları uzun uzadıya tahlil yerine kısa kesmek zorun-

Yapıtlarından bazıları şunlardır:

Kitab fi el-Felsefe el-Ülâ (İlk Felsefe Üzerine)

Risâle fi el-Akl (Akl Üzerine)

Mahiyet el-Ulûm ve Aksâmuhâ (Bilimlerin Niteliği ve Kısımları)

Kavl fi el-Nefs (Ruh Üzerine)

Risâle fi el-Ahlak (Ahlak Üzerine)

Risâle fi el-Medhal ile el-Aritmetika (Aritmetiğe Giriş)

Risâle fi İstimâl el-Hisâb el-Hindî

(Hint Hesabının Kullanımı Üzerine)

Risâle fi el-Hile li Defi el-Ahzân

(Üzüntüden Kurtulmanın Yolları)

Risale fi Butlâni Dava el-Müdein Sanat el-Zehab ve el-Fidda ve Hudehim

(Altın ve Gümüş Yaptıklarını İddia Edenlerin Hilelerinin Çürütülmesi)

Kitâb fi el-İbâne an el-İllet el-Karibe li el-Kevn ve el-Fesâd

(Oluş ve Bozuluşun Etkin Nedeni Üzerine)

Kitâb el-Şuaat (Işıklar Üzerine)

Risâle fi Matrah el-Şua (Işıkların Yayılımı)

Risâle fi Matrah el-Şua (Işıkların Yayılımı)

da kaldık. Bunlar din tüccarlarıdır. Bir şeyin ticaretini yapan onu satar, sattığı ise artık kendisinin değildir. Kim din ticareti yaparsa onun dini yoktur." Böylece İslam dünyasında, salt akla dayalı bir etkinlik olduğu için felsefeye karşı çıkan bir kesimin oluştuğu veya oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu karşı duruş giderek felsefeye ilgilenenlerin yadsınmalarına kadar varacak ve nihayetinde İslam dünyasında bilim ve felsefe rüzgârının dinmesine yol açacaktır. Kindî, bu olumsuz gidişe şöyle karşı çıkmaktadır: "Gerçekte, varlığın hakikatinin bilgisini (felsefi bilgi) edinene karşı çıkan ve yadsıyanın, dinle bir ilişkisinin kalmaması gerekir."

Bilimsel Çalışmaları

Bugün eski kimya veya simya olarak adlandırılan, demir ve bakır gibi madenlerden altın ve gümüş elde etmeyi öngören çalışmalar İlk ve Ortaçağ'da ilgi çekmekteydi ve epeyce yaygınlık kazanmıştı. Yapısal Dönüşüm Kuramı diye adlandırılan bu çalışmaların özünü metallerin aynı temel maddelerin birleşmesinden meydana geldiği ve dolayısıyla birbirlerine dönüşebilecekleri savı oluşturmaktaydı. Konuyla ilgilenen Kindî, yaygın ve yerleşik bu anlayışın aksine böylesi çalışmaların bir aldatmaca olduğunu savunmuştur. Ona göre, doğada bulunan madenlerin her birinin kendine özgü nitelikleri vardır ve birinin diğerine dönüşmesi veya dönüştürülmesi olanaklı değildir. Dolayısıyla çeşitli işlemler aracılığıyla, demir, bakır veya kurşun gibi değersiz madenlerden altın ve gümüş gibi değerli madenler üretilemez. Kindî'nin bu düşüncesi, kimya biliminin gelişmesine ve doğru bir madde anlayışının yerleşmesine yönelik önemli bir katkıdır.

Kindî'nin dikkat çeken bir diğer çalışması da meteorolojiyle ilgilidir. Bilim tarihçilerince özgün düşünceler olarak kabul edilen yaklaşımında Kindî, bu alanda tek yetkin çalışmanın sahibi olan Aristoteles'in atmosfer olaylarını buharla açıklamasının aksine, maddelerin genişlemesiyle açıklar. Ona göre ısıtılan her cisim ısıtılmadan öncekinden daha çok, soğuyan her cisim ise önceki yerinden daha az yer kaplar. Böylece genişleme fikrini ilk defa açık biçimde ortaya koyan Kindî'ye göre, yeryüzünden yükselen buharlar soğuk hava tabakasıyla karşılaşınca hacmi küçülerek yoğunlaşır ve yağmur olarak yeryüzüne iner. Ayrıca Kindî Aristoteles'in hava ve buharı aynı şey kabul eden ve kuru buharı rüzgârın ana maddesi sayan anlayışını da doğru bulmaz. Ona göre buharla hava aynı şeylerdir, fakat rüzgârla hava aynı şeydir. Rüzgârın oluşması için alçak ve yüksek havanın yer değiştirmesi gerekir.

Öte yandan Kindî'nin gökyüzünün rengiyle ilgili görüşleri de özgün sayılmaktadır. Filozof, aslında gökyüzünün belli bir renginin olmadığını, karanlık

olan uzaydan gelen güneş ışınlarının atmosferdeki cisimciklere çarparak zayıflaması ve yeryüzünden yansıdıktan sonra daha da zayıflayan ışınların karanlık uzaya karışması sonucu lâcivert rengin oluştuğunu söyler.

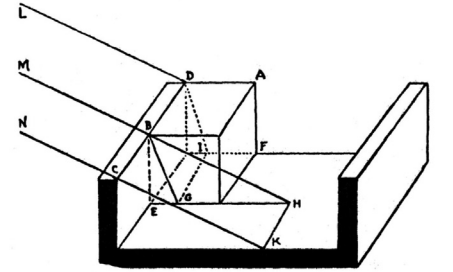
Kindî'nin de doğru olarak belirlediği gibi, normalde atmosfer renksizdir. Gökyüzünün mavi görünmesinin nedeni ise şudur: Güneş'ten gelen ışıklar farklı dalga boylarındadır. Bu ışıklar Dünya'ya doğru yol alırken gökyüzündeki gaz moleküllerine ve taneciklere çarparlar. Bu çarpışma sırasında dalga boyu uzun olan kırmızı, turuncu ve sarı gibi ışık ışınlarının çok büyük bir kısmı yeryüzüne rahatlıkla ulaşırken, dalga boyu kısa olan yüksek frekanslı ışınlar (mavi ve mor) atmosferdeki gaz molekülleri tarafından çok büyük oranda emilir. Gaz molekülleri tarafından emilen bu ışınlar daha sonra farklı yönlerde tekrar salınır. Rayleigh Saçılımı adı verilen bu optik olgudan dolayı, gökyüzü mavi görünür. Aslında en fazla saçılmaya uğrayan mor ışınlardır, ancak gözümüz maviye daha duyarlı olduğundan gökyüzünü mavi görürüz. Benzer şekilde, saçılan bu ışınların bir kısmı uzaya geri gittiği için Dünya'mız da uzaydan mavi görünür. Gökyüzü yoğun bulutlu olduğunda, tüm ışınlar neredeyse aynı oranda saçılır. Bu da gökyüzünün gri renkte görünmesine yol açar.

Kindî'nin başarılı olduğu bir diğer disiplin de optiktir. Işığın doğrusal yayılımı, yansımaları ve kırılması konularında çalışmıştır. Işığın doğrusal yayılımı ve yansımaları üzerine yazdığı kitabının özgün nüshası mevcut değildir, ancak Liber de Causis diversitatum aspectus adıyla yapılan Latince çevirisi günümüze ulaşmıştır. Diğer optik kitabı olan Kitâb el-Şuaat ise mevcuttur.

Kindî, Antik Yunan'da ortaya konulan optik çalışmalarına yöneldiğinde, dikkatini Eukleides'in optiği çekmiş ve bunun üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Kendisi de Eukleides gibi Gözün Kuramı taraftarıdır ve bu kuramı savunurken daha önce geliştirilmemiş pek çok kanıt kullanmıştır.

Eukleides Optik kitabında herhangi bir doğrulamaya girişmeksizin bazı temel il-

keler benimsemişti. Bunlardan biri de ışınların gözden çıktığı ve doğrusal yayıldığıydı. İşte Kindî, özellikle Eukleides'in bu fikri üzerinde durarak, doğruluğunu göstermeye çalışmıştır. Bunu yaparken de saydam olmayan nesnelere oluşturduğu gölgelerin gözlenmesinden edindiği bilgilere dayanmıştır. Ona göre gölgeler ışıklı ya da ışıklandırılmış nesnelere teğet olarak çizilen düz çizgilere uygunluk gösterir; bu da ışığın doğrusal yayıldığına göstergesidir. Aynı şekilde herhangi bir gölgeyi ikiye bölen doğrusal bir çizginin, hem saydam olmayan nesnenin hem de ışıklı nesnenin merkezinden geçmesi de, ışınların doğrusal yayıldığına bir başka kanıtıdır. Aynı konuda benzer bir deneyi çok sonraları Kepler gerçekleştirmiştir. Bunun için Kepler, öncelikle bir karanlık oda alıyor ve delikten giren ışığın yolunu belirlemek için ışık ışınları boyunca uzayan bir ip geriyor. Karşı duvara bir perde yerleştiriyor ve ikisi arasına da bir kitap koyuyor. İpi gerdiğinde, deliğin bir ucundan başlayan ipin diğer ucunun da kitabın o köşesinde son bulduğunu görüyor. Öyleyse ışık ışınları doğrusal çizgiler boyunca yayılmaktadır.

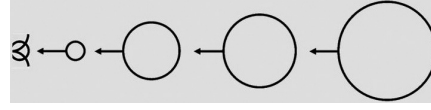

Görmeyi sağlayan ışığın kaynağı konusunda ise Kindî, Eukleides gibi düşünmekte ve ışık kaynağının göz olduğunu savunmaktadır. Kindî, bu düşüncesinin doğruluğunu kanıtlamak için iki savunma geliştirdi. Bunlardan birincisi şöyledir: Ona göre, bir duyu organının yapısı, onun işlevini belirler. Nitekim kulaklar sesi toplamak için oyuk ve hareketsiz, göz ise küresel ve hareketli olarak yapılmıştır. Demek ki göz, eğer ışınlar dışarıdan geliyor olsaydı, tıpkı kulak gibi hareketsiz olacak ve yalnızca bu ışınların alıcısı olmakla yetinecekti. Yapısı gereği etkin olduğuna göre demek ki örneğin karanlığa etki etmek-

tedir, ışınların gözden çıktığını kabul etmek daha doğrudur. Diğer savunmasına göre ise, eğer görme duyuşsal nesnelerin formunun göze gelmesiyle oluşsaydı, o zaman göz önüne yanlamasına konulan bir dairenin, bir doğru parçası şeklinde değil, tam bir daire olarak algılanması gerekirdi. Böyle olmadığına göre ışınlar gözden çıkmaktadır. Bu rafine edilmemiş argümanında özellikle "form" kavramıyla Kindî'nin neyi kast ettiğini anlamak gerekmektedir. Anlaşılabilirliği kadariyle, buradaki kullanımıyla "form", modern optiğin görüntü kavramındaki gibi, çok sayıda ışık ışınının oluşturduğu karışık izlenim anlamına gelmemekte, aksine gözlemcinin gözünde izlenim yaratacak, her bir parçası diğeriyle uyumlu olan bir görüntü kast edilmektedir. Bundan dolayı da şekildeki gibi dairenin biçimi bir bütün olarak göze girmekte ve dolayısıyla da, onun uzamsal konumlanışının algılanışıyla bir ilgisinin olmadığı düşünülmektedir. Başka bir deyişle, göz içinde perspektif kuralları ya da kanunları geçerli değildir.

Gözışın Kuramı'nı haklı göstermek için ileri sürdüğü bu kanıtlar, çağdaş bilgi düzeyi karşısında yeterince anlamlı görünmese de, özellikle bu sonuncu kanıt Kindî için çok güvenilir ve önemli bir kanıt olarak görünmektedir. Çünkü ona göre, göz, en iyi şekilde yalnızca baktığı yeri görmektedir. Eğer ışın göze nesneden gelseydi, yalnızca bakılan yer değil, nesnenin tamamı en iyi şekilde görünecekti. Çünkü bu durumda algı nesneden gelen gö-

rüntüsel verilerle oluşmaktadır ve o nesnenin kendisi olarak algılanabilmesi için her yanından görüntüsel veri gelmelidir, aksi halde o nesneyi kendisi olarak algılayamayız.

Diğer taraftan Kindî'ye göre de gözden çıkan ışınlar bir koni oluşturmaktadır. Ancak o Eukleides'ten farklı olarak bu koninin aralıklı, kesikli değil, kesiksiz olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü ona göre koninin kesikli olduğunu kabul etmenin temelinde ışınların tek boyutlu olduğu inancı yatmaktadır. Yani ışın ensiz bir uzunluk olarak kabul edilmektedir. Hâlbuki ışık karanlığa etki etmektedir. Etki etmek ancak üç boyutlu nesnelere özgü olduğuna göre, ışık ışınları da üç boyutlu olmalıdır.

Kindî'nin bu son belirlemesi kendisinden sonraki İslam optikçilerini etkilemiş olması bakımından çok önemlidir. Çünkü özellikle İbn Sînâ ve İbn el-Heysem bu fikri Gözışın Kuramı'nı çürütmekte kullanmıştır. Ancak Kindî bu sonuca gidecek kadar durumu kavramış görünmemektedir.

Kindî'nin önemli bir diğer başarısı da, görsel koninin eksenine yakın olan nesnelerin uzak olanlardan daha net algılanması, yani parlak nesnenin çevresini nasıl aydınlattığını belirlemesidir. Eukleides'in izleyicileri netlik algısını, eksendeki ışının diğer ışınların en kısası, bu yüzden de en kuvvetlisi olduğunu, bunun da daha net algı meydana getirdiğini iddia ederek çözmeyi denemişti. Kindî bunu kabul etmez. Çünkü bunu kabul etmek uzunlukla algı kuvvetinin ters orantılı olduğunu kabul etmek demektir. Oysa Kindî'ye göre yıldızlar çok uzak olmalarına rağmen hayli net algılanmaktadırlar. Şu halde, gözdeki netliği belirleyen ışının uzunluğu değildir. Asıl neden, görsel ışınların ortamda bir değişim meydana getirmesidir. Buna göre kuvvetli ışın ortamda daha kuvvetli, zayıf ışın da daha zayıf bir değişim oluşturur. Koninin eksenindeki ışın ortamda tam değişim sağladığı için, bu alandaki nesnelere daha net algılanır. Diğer ışın-

lar da bu asıl ışına olan uzaklıklarına bağlı olarak azalan oranlarda ortamı değiştirir. Bu nedenle görsel koninin merkezi, koninin başka herhangi bir bölgesinden daha fazla görsel yayılıma maruz kalmaktadır. Dolayısıyla Kindî algının netliğinin, algılanan nesnenin gözden uzaklığıyla değil de görsel alandaki uzamsal konumlanışıyla ilgili olduğunu belirtmiş olmaktadır. Bu belirlemesi onu Eukleides'in izleyicileri arasında farklı bir konuma taşır. Çünkü açıkça Kindî'nin açıklamaları, yalnızca Gözışın Kuramı bağlamında değil, aynı zamanda Nesneışın Kuramı bağlamında yapılacak çalışmalara da düşünce ve kural sağlayabilecek içeriktedir.

Öte yandan bir Eukleidesçi olmasına karşın, Kindî'nin koninin kaynağıyla ilgili görüşleri de Eukleides'inkilerden farklıdır. Çünkü ona göre, görsel ışınlar gözün merkezinden değil, dışbükey kısmının, bugünkü adıyla korneanın her noktasından yayılmaktadır. Bu durumda da bir tek görsel koni değil, gözlemcinin gözünün yüzeyindeki her noktadan çıkan pek çok koni olacaktır.

Bir Gözışın Kuramı taraftarı olmasına karşın, Kindî'nin açıklamalarının bütün içeriğini yalnızca bu kuram çerçevesinde değerlendirmenin olanaklı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü görsel alanın netliği, görme konisi vb. problemlere getirdiği açıklamalar birçok noktada Nesneışın Kuramı'nın temel argümanlarını da destekleyecek niteliktedir. Bu yüzden de, Gözışın Kuramı'nı savunmaya yönelik bütün çabasına rağmen, Kindî sonrası İslam optiği Galenci ve Aristotelesçi görüşler doğrultusunda gelişmiş ve Eukleides'in optiği İslam dünyasında özellikle Aristotelesçi görüşü savunan güçlü rakiplerle karşılaşmaktan kurtulamamıştır. Bu rakiplerin en güçlüleri İbn Sînâ ve İbn Rüşd'dür.

Kaynaklar

- Kaya, M., "Kindî", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
 Kaya, M., *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, 2003.
 Kindî, *Felsefi Risaleler*, Çeviren: M. Kaya, İz Yayıncılık, 1994.
 Lindberg, D. C., *Theories of Vision from Al-Kindi to Kepler*, University of Chicago, 1976.
 Lindberg, D. C., "Al-Kindi's Critique of Eukleides' Theory of Vision", *Isis*, Cilt 62, 1971.
 Lindberg, D. C., "The Science of Optics", *Science in the Middle Ages*, University of Chicago, 1978.
 Topdemir, H. G., *İşığın Öyküsü*, TÜBİTAK, Popüler Bilim Kitapları, 2007.

